

УДК 37.013-044.352

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/28.208660>**Любов КАНІШЕВСЬКА,***orchid.org/0000-0002-4190-1601*

доктор педагогічних наук, професор,

заступник директора з науково-експериментальної роботи

Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) *mazila060192@ukr.net***АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА «ТОЛЕРАНТНІСТЬ» В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ**

У статті порушено проблему аналізу феномена «толерантність» в гуманітарних науках. Для досягнення мети було застосовано метод аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації.

Феномен «толерантність» знайшов широке відображення в філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях. Визначено, що філософські та соціологічні дослідження розглядають феномен «толерантність» як норму міжособистісних і міжгрупових відносин; збереження міри та рівноваги; розширення власного досвіду та критичний діалог; ставлення у взаєминах, правилах співіснування; універсальну загальнолюдську цінність, моральний ідеал, який формується в результаті історичного добору правил співіснування.

Психологічні теорії розглядають феномен «толерантність» з таких позицій: відношення понять «еґоцентризм», «культуроцентризм» і «толерантність»; стійкість (витривалість, терпимість, стійкість до конфліктів); самоактуалізація і виявлення особистістю своїх сутнісних людських якостей; позиція визнання інших цінностей, поглядів, звичаїв як рівноправних; відчуття цінності іншої людини; ставлення до суб'єкта; діалог, партнерство у спілкуванні; відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу.

Сучасні педагогічні дослідження розглядають феномен «толерантність» як ціннісне ставлення до людини, до себе, що виявляється в доброзичливості, терпимому ставленні до інших людей; визнання позитивного ставлення до культурних розбіжностей у міжнаціональному вихованні; виховання в душі миру.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що у визначенні феномена «толерантність» наявне гуманістичне підґрунтя – в його основу покладено ціннісне ставлення до інших людей, до себе, оточуючого середовища, яке виявляється в гуманності, терпимості, доброзичливості, здатності вступати в діалогічну взаємодію.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшого вирішення потребує питання виховання толерантності студентської молоді.

Ключові слова: толерантність, терпимість, педагогіка толерантності, педагогіка ненасильства.

Liubov KANISHEVSKA,*orchid.org/0000-0002-4190-1601*

Doctor of Sciences in Education, Professor;

Work of the Institute of Problems on Education

of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *mazila060192@ukr.net***ANALYSIS OF THE PHENOMENON “TOLERANCE” IN THE HUMANITIES**

The article deals with the problem of analysis of the phenomenon of “tolerance” in the humanities. To achieve this goal, the following methods were applied: analysis, synthesis, generalization, systematization.

The phenomenon of «tolerance» is widely reflected in philosophical, sociological, psychological, pedagogical studies. It has been determined that philosophical and sociological studies consider the phenomenon of “tolerance” as: the norm of interpersonal and intergroup relations; maintaining measure and balance; expanding one’s own experience and critical dialogue; relationship in relationships, rules of coexistence; universal universal human value, the moral ideal formed by the historical choice of rules of coexistence.

Psychological theories consider the phenomenon of “tolerance” from the following points: the relation of the concepts of “self-centeredness”, “cultural-centris” and tolerance; resilience (endurance, tolerance, resistance to conflict); self-actualization and self-identification of their essential human qualities; the position of recognition of other values, attitudes, customs as equal; a sense of the value of another person; attitude to the subject; dialogue, partnership in communication; the absence or attenuation of response to any adverse factor resulting from a decrease in sensitivity to its effect.

Modern pedagogical studies consider the phenomenon of “tolerance” as: a valuable attitude towards people, towards oneself, manifested in kindness, tolerance towards other people; recognition of a positive attitude to cultural differences in ethnic education; education in the spirit of peace.

Analysis of scientific sources suggests that in defining the phenomenon of “tolerance” there is a humanistic basis – it is based on a valuable attitude to other people, to themselves, to the environment, which is manifested in humanity, tolerance, kindness, ability to engage in dialogic interaction.

The study does not exhaust the versatility of theoretical and practical search for a solution to the problem. The issue of fostering tolerance of student youth needs further solution.

Key words: tolerance, tolerance, pedagogy of tolerance, pedagogy of nonviolence.

Постановка проблеми. Сучасні політичні, економічні, соціальні умови загострили перед багатьма державами, і зокрема Україною, питання про існування різних культур, народів, релігій на основі взаєморозуміння.

За таких обставин особливої актуальності набуває проблема виховання в молодого покоління толерантності – інтегративної моральної якості особистості, в основі якої ціннісне ставлення до інших людей, до себе, до оточуючого середовища, яке охоплює весь спектр соціальних відносин, в якому реалізується особистість; виявляється в гуманності, терпимості, доброзичливості, здатності вступати в діалогічну взаємодію.

Аналіз досліджень. Проблема толерантності знайшла відображення в працях філософів (В. Бахтіна, М. Бердяєва, Р. Валітової, Ю. Іщенко, А. Камю, С. Крісті, В. Лекторського, В. Малахова, М. Мчедлова, В. Пісоцького, Ж.-П. Сартра, Л. Скворцова, М. Уолцера, В. Франкла, К. Ясперса); соціологів (Е. Дюркгейма, Г. Зиммеля, О. Конта, С. Оксамитної, О. Швачко); психологів (О. Асмолова, Г. Балла, І. Бежа, С. Бондиревої, О. Клепцової, Д. Колесова, М. Ліпмана, В. Маралова, А. Маслоу, О. Петровського, В. Сітарова, К. Роджерса); сучасних вчених-педагогів (В. Вульфова, Л. Байборождової, О. Безкоровайної, О. Гриви, О. Докукіної, Л. Канішевської, Р. Кострубана, І. Сухопарі, Г. Шеламової та інших).

Мета статті – проаналізувати зміст феномена «толерантність» в гуманітарних науках. Для досягнення мети було застосовано метод аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософської літератури дозволяє стверджувати, що феномен «толерантність» розглядався різними філософськими напрямками як збереження людського в людині (М. Бердяєв, А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс); норма міжособистісних і міжгрупових відносин (В. Малахов); категорія світоглядної свідомості, здатна здійснювати рефлексію над своїми власними поглядами (В. Пісоцький, Ю. Іщенко); якість культури суспільства (М. Мчедлов, Л. Скворцов); збереження міри та рівноваги (М. Уолцер); «моральна добродійність» особистості (Р. Валітова); рефлексія «чужого» (В. Франкл); розподіл досліджуваного феномену на два варіанти: толерантність як чеснота і толерантність як право (С. Крісті); принцип діалогу (В. Бахтін); розширення власного досвіду та критичний діалог (В. Лекторський) (Канішевська, Сухопара, 2017: 38).

Проблема толерантності знайшла висвітлення в соціології (Е. Дюркгейм, Г. Зиммель, О. Конт, С. Оксамитна, Дж. Тернер, О. Швачко).

У словнику західної соціології толерантність визначається як терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, поглядів, ідей, вірувань. Її антиподами є авторитаризм і тоталітаризм з їх ідейним «абсолютизмом», вірою у виняткове володіння вищою і незаперечною істиною й одним єдиним рецептом добробуту і щастя (Современная и западная социология, 1990: 350).

Аналіз соціологічних досліджень дозволяє стверджувати, що феномен «толерантність» розглядається як загальнолюдська цінність; особистісна властивість; ставлення у взаєминах, правила співіснування. Феномен «толерантність» знайшов широке висвітлення й у психології.

Розглядаючи семантику слова “tolerantia” (лат.), О. Асмолов стверджує, що цей термін виражає три непересічних між собою значення: стійкість (витривалість), терпимість і допуск (допустиме відхилення), при цьому найбільш вичерпне поняття міститься у стійкості до конфліктів (Асмолов, 2002: 270).

Дослідниця О. Клепцова розглядає толерантність як «властивість особистості, яка актуалізується в ситуаціях розбіжності поглядів, думок, оцінок, вірувань, поведінки людей і виявляється у зниженні чутливості до об’єкту за рахунок залучення механізмів терпіння (витримка, самовладання, самоконтроль)» (Клепцова, 2004: 15). Толерантне ставлення до іншого дозволяє витримати його таким, яким він є, завдяки виявленню самовладання, самоконтролю, визнання права іншого жити, мислити, чинити по-своєму.

Розглядаючи толерантність як ставлення, С. Бондирева, Д. Колесов зазначають, що ставлення є системою індивідуальних, вибіркових, усвідомлених чи неусвідомлених зв’язків індивіда з різними чинниками об’єктивної дійсності, наповненими оцінками цих чинників. При цьому ставлення виявляє активну позицію індивіда, що визначає характер його окремих вчинків, напрям його діяльності. Отже, ставлення може бути позитивним, негативним і байдужим, стійким і несталім. Толерантність індивіда може бути об’єктивною і суб’єктивною, виправданою чи невинуватою, справедливою чи несправедливою.

С. Бондирева, Д. Колесов зазначають, що в ієрархії стосунків толерантність та інтолерантність відіграють роль базисних. Толерантність зароджує довіру, готовність до компромісу та співпраці, а також радість, доброзичливість, комунікабельність. Інтолерантність як ставлення породжує негативізм або неприязнь, а також

негативні емоції – гнів, досаду. У загальному понятті толерантність – це відсутність (негативної реакції індивіда в усіх тих випадках, коли вона можлива й очікувана зовнішнім спостерігачем (Бондирева, 2003: 12).

Цінною для розуміння феномену «толерантність» є класифікація проблемної толерантності (за С. Бондиревою, Д. Колесовим). Науковці стверджують, що за відсутності причин для негативної реакції толерантність стає невимушеною, попри позитивні підстави для її існування залишається проблемною. Вони визначають такі різновиди проблемної толерантності: 1) толерантність підкори (ієрархії); 2) толерантність вигоди – це вияв толерантності задуму (індивід до певного часу терпить неприйнятну йому поведінку того, кого він намагається ввести в оману своєю надуманою терпимістю); 3) толерантність вихованості (вияв її – це один із засобів особистісного самоствердження, подібний індивід вважає «нижче власної гідності» виявляти інтолерантність); 4) конструктивна толерантність – це один із виявів толерантності вигоди.

Дійсна толерантність гармонійна: вона базується як на свідомих установках, так і на неусвідомленій інтуїтивній доброзичливості. Толерантність не буде дійсною, якщо вона не має інтуїтивної бази, спирається на зміст свідомості, легко виражається в декларативний гуманізм (Бондирева, 2003: 11).

На думку Г. Кожухаря, головною функцією толерантності є готовність до вступу в діалог з людиною, яка викликає негативну реакцію на основі поваги, прийняття, відвертості, уваги тощо (Кожухарь, 2006: 8).

Науковець Г. Балл розробив такі діалогічні універсали (принцип побудови діалогу): 1) повага до партнера, його якостей як органічної цілості і власне як до суб'єкта; 2) прийняття партнера таким, яким він є, орієнтація на його найвищі досягнення (реальні та потенційні), на перспективу, що відкривається перед ним; 3) повага партнера до самого себе; 4) дотримання учасниками діалогу принципу згоди (конкордатності), виконання якого вимагає від партнерів гнучкості і здатності до структурування власного внутрішнього світу; 5) актуалізація і ведення діалогу (принцип толерантності, який пов'язаний із загальногуманістичними настановами, розумінням складності і суперечливості світу) (Балл, 2007: 33). Отже, для виховання толерантності важливим є діалог, партнерство у стосунках.

Науковець М. Ліпман звертав увагу на труднощі в розумінні представників інших культур,

використання набутих стереотипів та їх оцінку (Ліпман, 1999: 110). Таким чином, подолання стереотипного мислення, вміння гнучко і критично мислити є однією з ознак толерантності.

Аналіз психологічних досліджень дає підстави стверджувати, що феномен «толерантність» розглядається з таких позицій: відношення понять «єгоцентризм», «культуроцентризм» і «толерантність» (М. Ліпман, В. Маралов, В. Сітаров); стійкість (витривалість, терпимість, стійкість до конфліктів (О. Асмолов); саоактуалізація і виявлення особистістю своїх сутнісних людських якостей (А. Маслоу, К. Роджерс); позиція визнання інших цінностей, поглядів, звичаїв як рівноправних (О. Леонтьєв, О. Клепцова); відчуття цінності іншої людини (І. Бех); ставлення до суб'єкта (С. Бондирева, Д. Колесов); діалог, партнерство у спілкуванні (Г. Балл, О. Петровський); соціальне й етнопсихологічне, вважаючи, що одним із бар'єрів формування толерантності є соціальні стереотипи, які засвоюються в дитячому віці; відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу (Канішевська, 2017: 50).

Актуальними для педагогіки толерантності є ідеї гуманістичного виховання. На думку Г. Безюлевої, Г. Шеламової, педагогіка толерантності передбачає культуру спілкування та розуміння іншого; взаєморозуміння та співпереживання; толерантне мислення як основу пізнання індивідуальності людини, її потреб, цінностей, поглядів, переконань і різноманітних форм виявлення в процесі спілкування, що дозволяють виховувати особистісні якості індивіда, трансформуючи їх у бік емпатії, взаємодопомоги, партнерства. До основних принципів толерантності дослідники відносять співпрацю за довірою, психологічну екологію, правову культуру, «право на відмінність» (Безюлева, 2003: 86).

Важливе значення для педагогіки толерантності мають ідеї «педагогіки ненасильства». Дослідники В. Маралов, В. Сітаров (Маралов, 1998: 68) зазначають, що педагогіка толерантності має вирішити низку завдань, серед яких виховання миролюбства; поваги до прав і гідності інших людей; бережливого ставлення до всього живого, вирішення конфліктів без використання відкритих і прихованих форм примушування. Таким чином, ідеї педагогіки ненасильства є співзвучними з ідеями педагогіки толерантності.

Аналіз сучасних педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що феномен «толерантність» розглядається як ціннісне ставлення до людей, до себе, що виявляється в доброзичливості,

терпимому ставленні до інших людей, повазі до інших людей (І. Бех, О. Безкоровайна, Л. Канішевська, В. Маралов, В. Ситаров, І. Сухопара); визнання позитивного ставлення до культурних розбіжностей у «міжнародному вихованні» (К. Баграмова, Ф. Горюховський, Ю. Римаренко, І. Серова, П. Толочко); виховання учнів у дусі «педагогіка миру» (М. Кабатченко, Г. Ковальова, В. Мітіна та інші) (Канішевська, 2017: 60).

Висновки. Феномен «толерантність» знайшов відображення в філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях. Філософські та соціологічні дослідження розглядають феномен «толерантність» як норму міжособистісних і міжгрупових відносин; збереження міри та рівноваги; розширення власного досвіду та критичний діалог; універсальну загальнолюдську цінність, моральний ідеал, який формується в результаті історичного добру правил співіснування.

Психологічні теорії розглядають феномен «толерантність» з таких позицій: відношення понять «єгоцентризм», «культуроцентризм» і «толерантність»; стійкість (витривалість, терпимість, стійкість до конфліктів); самоактуалізація і виявлення особистістю своїх сутнісних люд-

ських якостей; позиція визнання інших цінностей, поглядів, звичаїв як рівноправних; відчуття цінності іншої людини; ставлення до суб'єкта; діалог, партнерство у спілкуванні; відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу.

Сучасні педагогічні дослідження розглядають феномен «толерантність» як ціннісне ставлення до людей, до себе, що виявляється в доброзичливості, терпимому ставленні до інших людей; визнанні позитивного ставлення до культурних розбіжностей у міжнародному вихованні; виховання в дусі миру. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що у визначенні феномена «толерантність» наявне гуманістичне підґрунтя – в його основу закладено ціннісне ставлення до інших людей, до себе, до оточуючого середовища, що виявляється в гуманності, терпимості, доброзичливості, здатності вступати в діалогічну взаємодію.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання вказаної проблеми. Подальшого вирішення потребує питання виховання толерантності студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А. Г. Формирование установки толерантного сознания как теоретическая и практическая задача. *Мы – сограждане*. Москва : Изд-во «Бонфи», 2002. Т. 2. С. 270–278.
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічних сферах). Київ : Видавець Олег Зень, 2007. 172 с.
3. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. Толерантность: взгляд – поиск – решение. Москва : Вербум, 2003. 168 с.
4. Бондырева С. К., Колесова Д. В. Толерантность. Введение в проблему. Москва-Воронеж, 2003. 273 с.
5. Канішевська Л. В., Сухопара І. Г. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика : монографія. Київ : Компрінт, 2017. 405 с.
6. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности : Учебное пособие для слушателей системы дополнительного и профессионального образования. Москва : Академический проект, 2004. 176 с.
7. Кожухарь Г. С. Проблема толерантности в межличностном общении. *Вопросы психологии*. 2006. № 2. С. 3–12.
8. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия. *Вопросы философии*. 1999. № 5. С. 110–112.
9. Маралов В., Ситаров В. Проблемы ненасилия в религиозных и педагогических концепциях. *Педагогика толерантности*. 1998. № 3–4. С. 68–96.
10. Современная и западная социология : словарь / сост. Ю. Н. Давыдов, А. Ф. Филиппов. Москва : Политиздат, 1990. 432 с.

REFERENCES

1. Asmolov A. G. Formirovanie ustanovki tolerantogo soznaniya kak teoreticheskaya i prakticheskaya zadacha [Formation of the installation of tolerant consciousness as a theoretical and practical task.]. *Мы – сограждане*. Moskva : Izd-vo “Bonfi”, 2002. T. 2. S. 270–278 [in Russian].
2. Ball H. O. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittinii, psykhologichnykh sferakh) [Landmarks of modern humanism (in social, educational, psychological spheres)]. Kyiv : Vydavets Oleh Zen, 2007. 172 s. [in Ukrainian].
3. Bezyuleva G. V., Shelamova G. M. Tolerantnost': vzglyad – poisk – reshenie [Tolerance: look – search – solution]. Moskva : Verbum, 2003. 168 s. [in Russian].
4. Bondyreva S. K., Kolesov D. V. Tolerantnost'. Vvedenie v problemu [Tolerance. Introduction to the problem]. Moskva-Voronezh, 2003. 273 s. [in Russian].
5. Kanishevska L. V., Sukhopara I. H. Formuvannya tolerantnosti v molodshykh shkoliariv u pozaurочноi diialnosti: teoriia i praktyka : monohrafiia [Forming tolerance in elementary school students in extracurricular activities: theory and practice : monograph]. Kyiv : Kompriint, 2017. 405 s. [in Ukrainian].

6. Klepcova E. YU. Psihologiya i pedagogika tolerantnostim : Uchebnoe posobie dlya slushatelej sistemy dopolnitel'nogo i professional'nogo obrazovaniya [Psychology and pedagogy of tolerance: A textbook for students of the system of additional and vocational education]. Moskva : Akademicheskij proekt, 2004. 176 s. [in Russian].
7. Kozhuhar' G. S. Problema tolerantnosti v mezhlchnostnom obschenii [The problem of tolerance in interpersonal communication.]. Voprosy psihologii. 2006. № 2. S. 3–12. [in Russian].
8. Lipman M. Obuchenie s cel'yu umen'sheniya nasiliya i razvitiya mirolyubiya [Training to reduce violence and promote peacefulness]. Voprosy filosofii. 1999. № 5. S. 110–112 s. [in Russian].
9. Maralov V., Sitarov V. Problemy nenasiliya v religioznyh i pedagogicheskikh koncepciyah [Problems of non-violence in religious and pedagogical concepts]. Pedagogika tolerantnosti. 1998. № 3–4. S. 68–96. [in Russian].
10. Sovremennaya i zapadnaya sociologiya: slovar' / sost. YU. N. Davydov, A. F. Filippov. [Modern and Western Sociology: A Dictionary]. Moskva : Politizdat, 1990. 432 s. [in Russian].